

„FEJE FÖLÖTT MÉG AZ ÉG SEM SZABAD...”
Elvetélt történelmi kísérlet a peszách ünnepi olvasókönyv,
a *hággáda* kodifikált textusának
átalakítására 1945–48-ban, Magyarországon

I.

„Má nistáná hálájlá háze mikol hálélet?¹ Miben különbözik ez az éjszaka a többi éjszaktól?

Minden más éjjelen egyedül ülünk *plugáinkon*,² *háchsaráinkon*³ és éljük eseménytelen, várakozással teli szürke életünket. De ezen az éjszakán összegyűlt a mi mozgalmunk nagy-nagy családja, gyerekek, fiatalok és öregek, hogy megemlékezzünk az egyiptomi kivonulásról, a szabadság ünnepéről, melynek jegyében napjaink *egyiptomi kivonulásáért* küzdünk.

Máduá? Miért oly árva és egyedülálló népünk a többi népek között? Miért üldözik, és miért gyűlölik őt? Meddig vándorol még talaját vesztetten a gálutban? *Feje fölött még az ég sem szabad* – szétszórta és szétválasztotta bolyong. Meddig? *Meddig? Ád má táj?*

Miért nem tárják ki országunk kapuit testvéreink előtt, kik utolsóként maradtak meg a pusztulásból, s a halálból tértek vissza?

Miért hallgat a világ, és miért nem törődik szenvedéseinkkel még most sem, a háború után? Meddig lesz még Izrael első az áldozatok között, és utolsó a megváltottak sorában?”⁴

E veretes sorok – pontos impresszumadatok híján – valószínűleg az 1946-ban kiadott kétnyelvű, héber-magyar könyvatos *Hággádában*⁵ láttak napvilágot. E kötet a holokauszt utáni cionista irodalmi könyvek egyik jellegzetes alkotása, s e mintegy negyvenoldalnyi mű kultúr- és művelődéstörténeti, valamint néprajzi elemzése képezi a jelen dolgozat tárgyát.⁶

¹ Idézet a *Hággádából*. A „zsidó húsvét”, a Peszách első két estéjének klasszikus kérdése. Héberül: *Árbá kusijot*. Forrása a Misnában található, Peszáchim traktátusa 10/4-ben.

² *Plugá*: munkások (főleg leendő építőmunkások) részére szervezett sejték. Feladatuk: átképzés, felkészítés az ország építésére.

³ *Háchsará*: cionista átképző telep. Felkészítő az erעי életre. Műhelyekkel és kicsi földekkel rendelkeztek.

⁴ *Hággáda sel Peszách*, Haoved Hakibbuci Dror Habonim B’Hungaria, Budapest, é.n. p. 13.

⁵ *Hággáda*: elbeszélés.

⁶ E sokrétű téma első részének ilyen jellegű bemutatása a Szegedi Vallási Néprajzi Konferencián, 2010. október 7-én hangzott el a „Vallások, határok, kölcsönhatások” szekció ülésén. Itt a kötet keletkezésének történetével és az eredeti hággádai szöveg elemzésével foglalkoztunk. A könyvben levő más irodalmi források, valamint az illusztrációk részletes elemzése a most itt közlésre nem kerülő második rész, illetve egy későbbi dolgozat tárgyát képezi.

*Haoved Hakibbuci*⁷ *Dror Habonim B'Hungaria*⁸ mozgalom kiadásában megjelent *Hággáda sel Peszách*⁹ a maga korában egyedi szellemi-irodalmi produktum volt.

A modernkori cionizmus ideológiájának gyökerei a 19. század első évtizedéből táplálkoznak.¹⁰ A zsidóság sorsformáló, történelmi ideológiája a 19. század második fele és 1948 között új lehetőséget teremtett a magyarországi zsidóság életében. Az alijázás, egy korábban is már ismert, de igazán a 19. század végétől egészen napjainkig terjedő időszak élő fogalma.¹¹ A cionizmus a maga sokszínűségében egymástól elkülönülő irányzataival, az előbb említett évtized viharos történelmének integráns része. Fellendülésében, aláhullásában mindig szerepet játszott a nagypolitika¹² és a magyarországi zsidóság ortodox és neológ irányzatainak¹³ viszonya a cionizmushoz.

Adalék az illusztrált hággádák ikonográfiájához

A *Hággáda sel Peszách*, a héber nyelvű kéziratosság, a könyvtörténet egyedi jelentőségű irodalmi műfaja. Jelentősen eltér a zsidó vallásos istentisztelet köznapokon, illetve ünnepeken használatos máchzorjaitól,¹⁴ nem is beszélve a Mózes öt könyve illusztrációról,¹⁵ vagy a zsinagógában liturgiai eseményen használatos Bál Koré¹⁶ által felolvasott megilláktól.¹⁷ A zsidó vallási események kiemelkedő napjain, amikor imakönyvet vagy Tórát vesznek igénybe a templomi istentiszteleten, e könyvekben, tekercesekben háláchikus, a Szentírásra visszavezethető okok miatt, semmilyen ábrázolás nem található.¹⁸ A hággáda az előbbiekkal ellentétben nem tekinthető a zsinagóga szertartási tárgyának, elsősorban azért, mert azt a zsinagógán kívül, a családi élet eseményein, avagy a közösségi élet alkalmából,

⁷ Haoved Hakibbuci: a baloldali Haoved mozgalomból kivált szervezet, a kibuci élet kizárólagosságának híve.

⁸ Baloldali, szocialisztikus cionista mozgalom. A fent említett – Haoved Hakibbuci Dror Habonim B'Hungaria - cím, illetve mondat mindegyik eleme önálló, bővebb, tudományos, értékelő munkát igényel. Lásd: *Dror Habonim and Haoved Hakibbuci*. Liskat Hakeser. Mazkirut. Ejn Charod 1947 October, in: Kibbuc Lohame Hagettaot, p. 3.

⁹ Peszách esti olvasókönyv, amely midrások, zsoldárköltemények, áldások, imák, pijutok, stb. gyűjteménye.

¹⁰ A magyarországi cionista mozgalom gyökerei már Herzl Tivadar előtt erősen kirajzolódtak. A Magyar Cionista Szövetég azonban csak 1927-ben alakult meg, amelyet 1947-ben betiltottak. A rendszerváltás után újjáalakult. Jelenlegi tagjai: Hanoar Hacioni, Hasomer Hacair, Bnei Akiva, Habonim Dror, Herut, Kidma, Marom, Oneg Sabbat Klub, Oz Ve Salom, WIZO és a Likud.

¹¹ Az *álijá* szó, „felmenetelt” jelent. Az Izraelbe való hazatérés, kivándorlás terminus technicus. A fogalom már Genézis könyvében (50.12) is megjelenik. A témáról lásd: Novák 1998.; Novák 2000.

¹² Lásd: KOMOLY 1992.

¹³ Lásd: PRETSCH 1999. 84–99.

¹⁴ Ünnepi imakönyv, amely különbözik a *szidur*-tól, a sábáti-hétköznapi – zsidóságban használatos – imakönyvtől.

¹⁵ Az ábrázolás tilalma a *chumás*-okra (Mózes öt könyve) is szigorúan vonatkozott. Kivételek – főleg a héber szöveget megelőző lapokon – ismertek.

¹⁶ *Báál Koré*, vagy *Báál Krijá*: tóra felolvasó. Az a magasan képzett szakember, aki a szentírási szöveget előírt dallamon olvassa fel a zsinagógai istentiszteleten.

¹⁷ Megillá: tekercs. Itt elsősorban a purim ünnepén felolvasásra kerülő Eszter tekercse.

¹⁸ A tiltás alapja a tízparancsolatban lévő „Ne készíts magadnak faragott képet...” ígéje.

a széder estéken használják.¹⁹ Otthonainkban elfogadott, nagyjából illusztrált könyvek ezek, amelyek a széder este levezetésének nélkülözhetetlen szertartási kellékei.²⁰ Az ábrázolás tilalma, mindenekelőtt a szakrális térre vonatkozik, s így a magánéletben, az otthonokban mind liturgiai, mind pedagógiai célból, a képes szövegek alkalmazása nem tűnt elfogadhatatlannak. A Megilát Eszter tekercsein²¹ és a *Hággáda sel Peszách* köteteiben ezért elfogadható a figurativitás, az artisztikum.

Így lettek a peszáchi hággádák a héber nyelvű kéziratos irodalom, az illusztrált kéziratos irodalom jellegzetes típusai. E hággádákban a szövegezésnek, a rögzített textusnak mindig meghatározó jelentősége volt, azonban a szöveg képi megfogalmazásai magukon viselték a különböző stílustörténeti korszakok jellegzetes motívumait. Példaképpen megemlítem a 14. századból való *Szarajevói hággádát*,²² amelyben a művész külön fejezetet szentelt a hággáda szövegétől teljesen független illusztrációknak, a szentírási történetek figurális bemutatásának a világ teremtésétől egészen Mózes haláláig. E képsorok szereplői a késő gótika formavilágával, s betűket formáló személyeivel is felhívja magára a figyelmet. A Szarajevói hággádában is érzékelhető az a kor, amelyben az illusztrált hággáda kódexe a széder esti asztalokon az olvasó elé került. Hasonlóképpen az ún. Budapesti *Kaufmann hággádához*²³ vagy a *Madárfejű hággádához*, amely németországi műhely munkája.²⁴

A példák végtelen sorából megemlítem még az első nyomtatott hággádát, amelyet Prágában adtak ki a 16. század közepén egy kohanita származású nyomdász segítségével. A 16. század közepén napvilágot látott mű háttérben a korabeli Prága városi arculata rajzolódik ki.²⁵ A hággáda és a művészettörténet, stílustörténet harmóniáját a későbbiekben is mindig nyomon követhetjük.

Még néhány példa a modern korból. A 20. század első felében a kultúrára, s így a művészetre, az illusztrációra is igényt tartó ember artisztikum iránti vágyát érzékelteti a Budapesten kiadott OMZSA hággáda.²⁶ A magyarországi hággáda

¹⁹ Peszách ünnepének első, illetve a szétszórás országában az első és második estje, amikor teljesítik az *Egyiptomból való megszabadulás* elbeszélésének előírását (*Micvát Szipur Micrájim*).

²⁰ FRIEDMANN 1995.

²¹ A szentírásbeli Eszter-tekercs. Kézzel írt – nagyjából – pergamentekercs, amelyet purim ünnepének estéjén és reggelén olvasnak fel a zsinagógákban.

²² Barcelonában, 1350 körül készült kéziratos hággáda, a héber illusztrált kéziratosság egyik legfontosabb alkotása. Lásd: THE SARAJEVO HAGGADAH 1985.

²³ A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Keleti Gyűjteményében őrzött, 14. századból származó héber kézirat. THE KAUFMANN HAGGADAH 1958.

²⁴ Madárfejű hággáda: Németországban a 13. század végén írt és illusztrált teljes szövegtartalmat magába foglaló kézirat. A tízparancsolat-beli tilalom miatt az alakok nem emberi fejfel ábrázoltak, hanem – szokatlan módon – madárfejjel. Innen ered a hággáda elnevezése.

A középkori héber illusztrált kéziratosság leginformatívabb dolgozata: NARKISS 1984.

²⁵ A héber nyelvű könyvnyomtatás történelmi eseménye volt, amikor 1526-ban, Prágában rabbi Gerson HaKohen kiadásában megjelent az első fametszetes, művészi ízléssel komponált, s gazdag képzelőerőre valló, illusztrált hággáda. A könyv számos kiadásban jelent meg, ezek közül hadd említsük a Jeruzsálemben, 1972-ben napvilágot látott facsimile publikációt.

²⁶ (HAGGADA) OMZSA (Országos Magyar Zsidó Segítő Akció) *Hággáda*. Kohn Zoltán rabbi fordításával és magyarázatával, Munkácsi Ernő tanulmányával, Göndör Bertalan rajzaival, Szabolcsi Bence kottáival. Budapest, 1942.

történet egyik kiemelkedő alkotása a mártírhalált halt győri főrabbi Roth Emil:²⁷ *Az örködés éjszakája* című művészeti és tudománytörténeti gazdag jegyzetanyagot magába foglaló irodalmi remeke.²⁸

Hággáda, stílustörténet – a mindennapi élet nélkülözhetetlen alapelemei. A politika, a hatalom, az ideológia hármassága szinte minden egyes – a különböző korszakban készített vagy keletkezett hággádánál – egyértelműen kimutatható.²⁹

Haoved Hakibucci Dror Habonim B’Hungaria Rövidítve: HHH

A HHH által kiadott, Magyarországon csak egy példányban megtalálható *Hággáda sel Peszáchot* is ezen elvek alapján elemezzük. A könyvnyomatos könyvecske – feltételezhetően – 1945 vége és 1948 közepe között keletkezhetett.³⁰

Az eredeti hággáda, amelynek különböző változatait évszázadokon keresztül használták és a mai napig a széder este olvasmánya, szövegében különböző változásokon ment keresztül, eltérő változatai léteznek és léteztek. Törzsszövege az elmúlt évszázadokban azonban nagyjából ugyanaz volt, ugyanaz ma is. E textusok olvasásakor, értelmezésénél a különböző korok magyarázó, interpretátorai bemutatták azokat a történeti, politikai összefüggéseket, utalásokat, amelyek nélkül a hággáda szövegének összefüggései nem lennének érthetőek. Példaképpen megemlítem a „*Higgiá Zómán Kriát S’ má sel Sáchárit*” azaz „*mestereink, eljött a s’ má olvasásának ideje*” kezdetű részt, amely a Bár Kochbá lázadás történelmi háttérébe enged betekinteni.³¹ Hasonló történelmi háttérrel bír a hággáda textusa mellett rendszeresen megtalálható „útbaigazító” szöveg, amely az esetek egy meghatározó részénél a következőképpen szól: „balra dőlve iszunk a serlegből.” Nem más ez, mint utalás a római korban élő, szabad, független ember étkezési szokásaira.

A dolgozat témája, a HHH is egyértelműen vallási ihlettségű, de mégis egészen újszerű munka! Korábban nem ismert irodalmi produktum, amely a Habonim Dror baloldali-szocialista ideológiai világnézetet tükrözi. Egyértelmű, hogy a szerzőpáros Zvi Kohen és Mose Steiner, akiknek a személy- és családneve a HHH utolsó oldalán nehezen kiolvashatóan, de megtalálható, új irodalmi formával próbálkozik. Hiszen a régi, egészen a Misna korszakáig visszavezethető peszáchai olvasmány szövegét megváltoztatták! Időnként ugyan megtartják az

²⁷ Dr. Roth Emil (Kunszentmárton, 1907. szeptember 21. – Auschwitz, 1944. június ?)

²⁸ Roth 1941. A kötetet az OR-ZSE 2004-ben Borsányi Schmidt Ferenc előszavával facsimile kiadásban újra megjelentette.

²⁹ Lásd: PARNES 1994.

³⁰ 1945 peszáchja előtt még nem készülhetett el, érthető módon, hiszen akkor még a soá évei voltak. 1948-ban a két baloldali párt egyesülésekor megkezdődött a cionista mozgalom betiltásának időszaka, illetve kikiáltották a modernkori Izraelt. Az Állam kikiáltása és az Izraelbe való vándorlás vágya 1948 májusa után másképpen fogalmazódik meg a korabeli irodalmi alkotásokban.

³¹ A „S’ má” olvasásának rendjét, előírja a háláchikus irodalom. A közismert, héber mondat használata az ellenség megtévesztését szolgálta.

ősi szöveg irodalmi szemelvényeit, és azokat a modern irodalmi szemelvényekkel kiegészítik. Így kerülhettek be a HHH-ba Bialik,³² Rachel Bluwstein Sela³³ és Katznelson³⁴ költeményei, írásai.

A HHH-ban található bibliai idézetek ugyancsak a mozgalmi célok megvalósítását szolgálják, hogy jó ideológiai felkészültséggel készüljenek a magyarországi zsidó fiatalok az Új Föld, a leendő Ósújhaza, Erec Jiszrael, a majdan kikiáltandó Izrael Állama meghódítására. A HHH ideológiai hátterét mi sem bizonyítja jobban, hogy a mintegy harminchat oldalnyi, egyébként a klasszikus Hágáda nevét viselő produktumban az Örökkévaló, a Mindenható nevét legtöbbször kihagyják a szövegből, gyakran megváltoztatva így a szövegösszefüggéseket. Az eredeti szövegrész nem mindig az originális gondolati összefüggésben kerül bemutatásra.

A HHH-t és az ehhez hasonló, később készült irodalmi alkotásokat a majdani kibuci életre készítették.³⁵ A kibuci mozgalom dokumentumait a 60–70-es évektől kezdve rendszeresen gyűjtik,³⁶ hogy a felejtéstől megóvják a koracionisták daltam- és zenei világát. A kibucoknak önálló vallási (?) nemzeti ünnepeik voltak. Példaképpen említem meg a „*Nivim Dávrim Élj*” című – a HHH 4. oldalán található – költeményt. Éjrn Kármel kibucban erre a dalra táncoltak az ún. kibuci ünnepeken, a *Tekesz Há’Omereken*.³⁷ A későbbiekben a *Nivim Dávrim Élj* a széder este nyitó dala lett.

A Sávuot és a Peszách ünnepének történeti jellege ezeken a *Tekesz Há’Omereken* egy gondolati egységben jelennek meg, mintegy következetesen keverve az egyébként egymástól elkülönülő mezőgazdasági és történeti háttérrel rendelkező ünnepeket. A hagyományos irodalomban ismert az a felfogás, hogy a Sávuot mintegy a Peszách „záróünnepének” tekintendő. Jelentős mértékben hozzájárul e szokás kialakulásához a *Sz’firát Há’Omer* gondolata is.³⁸

A HHH nyelvezetéről megállapítható, hogy a magyar és a különböző korokban keletkezett héber nyelven megfogalmazott textusok variációi. Nyilvánvaló, hogy a misnai, illetve a középkori pájtán³⁹ által írt költemények, valamint Chajim Nachman Bialik héber szövegformálásának stílusbeli különbözősége jól érzékel-

³² Chajim Nachman Bialik (1873–1934) a modern zsidó-héber nemzeti költészet legnagyobb alakja.

³³ Rachel Bluwstein Sela (1890–1931) a modern héber poézis jelentős személyisége. A Szentföldre 1909-ben érkezett és *Ráchel költőnő* néven vált ismertté.

³⁴ Berl Katznelson (1987–1944)

³⁵ Kibuc: közösségi, teljes vagyoni egyenlőségen alapuló, szocialisztikus településforma a 19. századtól Erec Jiszraelben. Az elmúlt évtizedekben a kibucok gazdasági struktúrája megváltozott, és alkalmazkodott a piacgazdasághoz. Az OR-ZSE haifai vendégprofesszora, Eliezer Slomovits most teszi közzé azoknak a kibucoknak a történetét, amelyekben magyarakjú emberek voltak az alapítók.

³⁶ Lásd: www.zemmershet.co.il

³⁷ A „*Tekesz Há’Omer*”, a „kéve ünnepe”, a bibliai korban a peszách-hoz kapcsolódott, s az aratás idejéhez kötődött. A Misna pontosan leírja a szertartás menetét (Széder Kodosim, Mászechet Menáchoot, 10. fejezet, 3. misna). Egyike a tórai tevőleges micváknak (micvát ászé). A 20. században a nem vallásos kibucok – táncsal, énekkel köszöntött – örömnapi.

³⁸ SCHEIBER 1999. 7–11. (facsimile kiadás). A kiadvány a Héhaluc 1946-ban megjelent kötetének stencillezett kiadása (egyetemi jegyzet).

³⁹ Pájtán: görög eredetű szó, szoros összefüggésben áll a *poéta* kifejezéssel. A szó jelentése: liturgiai költő.

hető. Ugyanakkor előfordul, hogy a hággáda eredeti héber szövegét csak magyar fordításban közlik. A textus színességére jellemző, hogy integráns módon ötvözi a biblikus idézeteket, a misnai, midrás-beli textusokat, vagy az imakönyv ihlette verseket, mint például a *Peszách bát kol* kezdetű verset.⁴⁰ Prózaí textúrája szépen megfogalmazott, hivatkozási kultúrája igen igényes, azonban mindenütt a mozgalmi ideológia célkitűzéseit helyezi egyértelműen előtérbe.

A HHH és az eredeti hággáda textusának összefüggése (Idézetek és kommentár)

1. *Káddés urhác...Kidus és kézmosás.*

Az ünnepi est sorrendje kezdődik e két arameus szóval, utalva a széder esti sorrend forгатókönyvére. Ennek az első két „programpontja” a *kidus (áldásmondás a borra) és a kézmosás.*

„Rásíró, a neves Biblia és Talmud magyarázóról jegyezték fel, hogy egyszer elfelejtette elővenni a vacsora végén az áfikomant.⁴¹ Annyi előírása van a szédernek, hogy ügyelnünk kell, hogy el ne tévesszük. Ezt a célt szolgálták az ilyen versebe szedett rövid összefoglalások.⁴²

A nálunk elterjedt, fenti kis emlékeztető verset a régiék Rásinak tulajdonították.⁴³ Hozzávetőleges fordítása a következő: *kidus, kézmosás, zöldség, pászka-törés, elbeszélés, kézmosás, kenyér és pászkaáldás, keserűgyökér, összetevés (a pászkaé és a keserű gyökéré), asztalrendezés, az elrejtett áfikomant elfogyasztjuk, étkezési áldás, hállél, tetszés szerinti szövegek.”*⁴⁴

2. *Há Láchmá Ánjá. Íme, a sanyarúság kenyere.*

A HHH 8. oldalán található a *Há Láchmá Ánjá* kezdetű egyébként arameus nyelven írt hat sor. Fordítása:

Ez a sanyarúság kenyere, amelyet őseink Egyiptom országában ettek. Aki éhezik, jöjjön és egyék velünk; kinek szüksége van, jöjjön, s ünnepelje velünk a pászka ünnepét az idén itt, jövőre Izrael országában. Ez évben, szolgátságban, jövő évben, szabadságban.

Roth imént idézett könyvének magyarázatában a következőket találjuk: „Íme, itt a szegény kenyér! Ünnepélyes pillanat ez, amikor a házigazda és vele együtt a társaság tagjai közül mindenki, aki csak eléri, felemeli a tálát a pászkákkal együtt, és azt mondjuk: *há láchmá*, ez a szegény kenyér. Némely hággáda kiadásban sokáig tartotta magát egy másik szöveg: *ke há láchmá*: azaz ilyenfajta volt

⁴⁰ Ez a pijut a HHH 10. oldalán található.

⁴¹ Az *áfikoman* szó feltehetőleg görög eredetű és *utóételt* jelent. A Mesterek tudni vélik, hogy a szó arameus nyelvi háttérrel rendelkezik, illetve arameus nyelvű etimológája is ismert.

⁴² Dr. Roth Emil kommentárjában itt a hággáda elején található *káddés, rechác, kárpász...* kezdetű részre gondol, amelyet a hággáda tartalomjegyzékéként értékelhetünk. Az arameus és héber szavakból álló kis vers pontosan határozza meg a széder házigazdájának feladatát az ünnepi estékre.

⁴³ Rási, azaz Rabbi Slomo ben Jicháki (1040–1105 Troyes), francia kommentátor, a héber nyelvű interpretációs irodalom legtekintélyesebb személyisége. Lásd: *Ágádát Rási*, Hááráchá Pársánit Mechuduset Joszéfá Ráchámán, 1991.

⁴⁴ In. Dr. Roth Emil: *Az őrködés éjszakája Peszáchi Hággádá*. 1941. p. 20.

a szegény kenyér. Nálunk helyesen ez áll: *Há Láchmá*, azaz: Íme, ez a szegény kenyér.⁴⁵

Ez az ismeretlen szerzőtől származó pijut⁴⁶ keletkezési ideje nehezen határozható meg. Feltételezések szerint a Gáonok korszakából származik Babilóniából.⁴⁷ Az arameus nyelven íródott liturgiai költemény forrása nem található meg sem a talmudi, sem a midrás irodalomban.⁴⁸ Legkorábban a legismertebb pájtánok egyikének Ámrám Gáonnak imakönyvében tűnik fel.⁴⁹

3. *Má nistáná... ..Miben különbözik...?*

A HHH szövegében – amely az eredeti Hággádát idézi, – a 9. oldalon található a *Má nistáná* szövege, magyar nyelvű fordítás nélkül. Utalás jellegű illusztrációk azonban megjelennek a szövegek felső részében a széder asztal megjelenésével, illetve alul, egy kibbucruhába öltöztetett kisfiúnak alakjával, aki a *Má nistánát* kérdezi. A *Má nistáná*, a széder esti olvasmány a hággáda legismertebb része, az úgynevezett *Árbá Kusiot*, azaz a *négy kérdés*. Keletkezésének forrása a Szentírásra vezethető vissza: *Vehigádtá levinchá*, azaz „...és mondd el gyermekeidnek.”⁵⁰

A 18. oldalon olvasható héber textus magyar fordítása a következő:

„Minden nemzedékben köteles az ember úgy tekinteni magát, mintha ő vonult volna ki Egyiptomból, a rabszolgaság házából.”

Az oldal középső részén a héber és a magyar szöveget felül és alul egyaránt illusztráció egészíti ki. A felső téglányban az egyiptomi kivonulás jelenei, az alsóban a soá korszakának egyik döbbenetes pillanata, amikor a meggyötört, rabszolgasorba taszított zsidók megszabadulnak a koncentrációs táborból. A paralellitás önmagáért beszél, a felső és az alsó kompozíció gondolata egyaránt a kivonulás. Itt a Habonim Dror által készített kiadványban nem szellemi értelemben, hanem a szó fizikai értelmében történő kiszabadulásról, megszabadulás-

⁴⁵ In. ROTH Emil, p. 28.

⁴⁶ Pijut: a zsinagógai liturgiai ének egyik típusa. A hagyományos zsidó istentisztelet textusát, nyelvi stílusát a középkor történeti hátere hatja át.

A ποιητής szó héberbe átkerült változata.

⁴⁷ Gáonok: a háláchá legminősítettebb képviselői Babilóniában, illetve a világ zsidóságának elismert és elfogadott vallási vezetői.

Gáonok korszaka: i. sz. 6. század végétől a 11. század közepéig terjedő időszak.

⁴⁸ Talmud: „A mózesi törvényektől az 5. század végéig több mint ezer esztendő jogfejlődését mutatja be a Talmud, mely a tulajdonképpeni törvényeken kívül magába foglalja mindazt, ami különösen az utolsó 500 esztendő alatt a zsidó szellemet foglalkoztatta: orvostudományt, történelmet, matematikát, csillagászatot, példázatokot, mindezeket persze csak úgy, amint az e körökbe tartozó adatok a törvénykifejtés során az előadás menetébe alkalmilag belekapcsolódtak.” /Dr. Molnár Ernő/

Midrás: az ókor óta ismert szentírási exegetikai forma, egyben egyedi jellegű narratív irodalmi forma.

⁴⁹ RÁV AMRÁM BÁR RÁV SESNA a Szurai Főiskola (Babilónia) feje (gáon). (? – 875) A nevével fémjelzett imakönyvben meghatározta a köz- és ünnepnapok, valamint a sábatí istentiszteletek rendjét a barcelonai zsidóság számára. Ámrám gáon imakönyvében már szerepel a hággáda rendje.

⁵⁰ Peszáchim misnájának 10. fejezetéből ismerjük meg a széder este fogalmi rendszerét. Exodus 13.8. versére vezethető vissza az „elbeszélés” háláchikus eredete és narratívája: „Vehigádtá levinchá” ... azaz „...mondd el gyermekeidnek!” A Vehigádtá levinchá kifejezés egyértelmű utalás arra, hogy nemzedékről nemzedékre el kell mondani gyermekeinknek a kiszabadulás történetét.

ról, sőt elmenekülésről, alijáról van szó. Konkrét utalással, egyértelmű javaslat-tétellel. Felszólítás a Szentföldre történő kivándorlásra.

Igen érdekes, korunk egyik legnagyobb rabbinikus gondolkodójának és kommentátorának rabbi Adin Steinsaltznak héberül megjelent Haggáda kommentárja: „A gálutban élő zsidóságnak is olybá kell tekintenie magát, mint aki megmenekült Egyiptomból. A megmenekülésnek ugyanis nemcsak fizikai, hanem a szó szellemi értelmében is nagy jelentősége van.”⁵¹

4. *Hászál Szidur Peszách... .. Íme, bevégeztük a peszách emlékét.*

A 29. oldal ismételten a hággádából vett szószerinti idézet „*Hászál Szidur Peszách*” kezdetű pijut. Magyar fordítása: „*Íme, bevégeztük a peszách emlékét annak rendje szerint. Minden formája és törvénye szerint. Amint volt szerencsénk azt elrendezni úgy legyen szerencsénk azt teljesíteni. A Legszentebb ki a mennyekben lakol, emeld fel ismét Izrael nemzetségét, vezesd vissza Izraelt megváltva, vezesd vissza Cionba örömmel.*”

A költemény egyébként egy 11. századi Franciaországban élt pájtán, Jozsef Tov bár Smuel Elem alkotása.⁵² Kétségtelen, hogy miért kerül be a HHH-ba egy 11. századi francia költő szava, hiszen költeményének végén egyértelmű az utalás: „*vezesd vissza Izraelt megváltva, vezesd vissza Cionba örömmel.*”⁵³

5. *L'saná hábá biJerusálájim háBenujá...*

A hággádából vett idézetek sorában az utolsó oldalon található e gondolat kvintesszenciája: *L'saná hábá biJerusálájim háBenujá*. Magyarul: *a következő évben a felépített Jeruzsálemben*. A hagyományos szövegösszefüggésben a mondat végéhez illesztik a „*háBenujá*” azaz a „*felépített*” jelzőt.

A zsidó teológiai világtételekben ez a Messiás eljövetelebe vetett hit reménye.

Irodalom

FRIEDMANN, Mira

1995 Háitur veHáijur bekKitvéi háJád háJehudim. In: *Máchánájim* 1995/10.

KOMOLY Ottó

1992 *Cionista életszemlélet*. Bethlen Téri Füzetek 2. száma. Felelős szerkesztő: Mikes Katalin. Kiadja a Bethlen Téri Oneg Sábát Klub, Budapest.

⁵¹ Az idézet a Steinsaltz könyvben, a héber kötetben szerepel, azonban a kiadásban az oldalszámot nem jelzik. Az angol nyelvű kiadás címe: *The Passover Haggadah*. 1979-ben és 80-ban jelent meg Jeruzsálemben.

⁵² Jozsef Tov bár Smuel Elem (980–1050) francia háláchista és pájtán.

⁵³ „Ez a rövid kis ének, akárcsak Vájchi Bácháci Háláljá a Sábát hágádoli muszáf imából való. Szerzője: Jozsef ben Sámuel Tov Elen (XI. század). A Tov Elen héber fordítása a francia *Bon fils*-nek. Ez volt ugyanis a családneve. Észak-Franciaországból Narbonne-ból származott és Limogesban tanított. A háláhikus irodalom nagyteknintélyü gyűjtője és terjesztője volt. Kiváló liturgiai költő. Költeményei közül csak néhány maradt fenn. Egyike ezeknek a Sábát hágádoli „*Eloché hárucho*” kezdetű rész, amelyen Peszách ünnep törvényeit dolgozta fel arameus nyelven. Ennek a befejező része ez a kis egység, amely a 14. században került bele a német hággádákba.” In. OMZSA Haggáda, Budapest 1987, facsimile kiadás, p. 73.

NARKISS, Bezalel

- 1984 *Kitvéi Jáá Ivrijim Mecujárim*, Jerusalem. Ivrit: Dáljá Sáhák. Áríchá: Dáljá Teszler. Szidur, Háfászá Uherihá: Mifálé Defusz KÉTER, Jerusálájim

NOVÁK Attila

- 1998 Cionizmus érett korban. In: *Múlt és Jövő* 1998/2–3. 89–106.
2000 *Átmenetben – A cionista mozgalom négy éve Magyarországon (1945–49)*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest.

PIETSCH, Walter

- 1999 Chatam Szofertól Theodor Herzlig (Fordította: Kószeghy Miklós). In: Walter Pietsch: *Reform és ortodoxia. A magyar zsidóság belépése a modern világba*. Múlt és Jövő, Budapest, 84–99.

PARNES, Stephan O. (ed.)

- 1998 *Art of Passover*. With essays by Bonni-Dara Michaels and Gabriel M. Goldstein. Distributed by Macmillan Publishing Company, New York.

DR. ROTH Emil

- 1941 *Az őrködés éjszakája, Peszáchi hággáda*. Roth Emil fordításával és magyarázataival. Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége, Budapest.

SCHEIBER Sándor

Történelem és monda találkozása a Szefera- napok és Lág bá Omer jelentésében és szokásaiban. In: Schöner Alfréd (főszerk.): *Sávuot*. Tanulmánykötet. (facsimile kiadás) OR-ZSE, Budapest. 7–11.

- 1958 *THE KAUFMANN HAGGADAH. Facsimile Edition of MS 422 of the Kaufmann Collection in the Oriental Library of the Hungarian Academy of Sciences*. Bp., 1958. (A kötethez tartozik egy angol nyelvű elemzés: *THE KAUFMANN HAGGADAH*, by Alexander Scheiber, Budapest, PUBLISHING HOUSE OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCE, 1957.)

- 1985 *THE SARAJEVO HAGGADAH*. Copyright PROSVETA. This Book was designed by Ivan NINIC. Printed in Yugoslavia by LJUDSKA PRAVICA, Ljubjana. A facsimile kiadáshoz tartozik egy művészettörténeti analízis: Werber, Eugen: *The Sarajevo Haggadah*, Printed by: Ljudska Pravica, Ljubljana, 1985.

SCHÖNER, ALFRÉD

“EVEN THE SKY ABOVE HIS HEAD
IS NOT FREE...”

Failed historical attempt in 1945-48 in Hungary, to alter the codified text of the *Haggadah* read at the Pesach seder

The subject of the article is an unusual lithographed publication – presumably circulated as samizdat – produced in the second half of the 1940s, probably in 1946. It is the Haggadah, the ancient Jewish text read by the members of the Jewish community in their homes or gatherings on the first two evenings of Pesach, the Jewish Passover.

Illustrated Haggadahs of the past 700 years bore the imprint of the age and circle in which they originated. The unique volume analysed here, published by the former Haoved Hakibbuci Dror Habonim B’Hungaria, is similar in this respect, it may have been an agitprop publication of the Zionist movement that was being reorganised after the war. The publication was planned in three parts but the research focused on the first section, the classical Haggadah texts as the ancient texts were combined with contemporary variants reflecting Zionist ideology.